

קטונתי

קטונתי מכל החסדים ומכל האמת אשר עשית את עבדך כי במקלי עברתי את הידון הזה ועתה הייתי לשני מחנות: (בראשית לב יא).¹

ועתה ה' אלהי אתה המלכת את עבדך תחת דוד אבי ואנכי נער קטן לא אדע צאת ובא: (מלכים א ג ז).²

מסכת שבת דף לב עמוד א – אין סומכין על הנס

... רבי ינאי בדיק ועבר.³ רבי ינאי לטעמיה, דאמר: לעולם אל יעמוד אדם במקום סכנה לומר שעושין לו נס - שמא אין עושין לו נס. ואם עושין לו נס - מנכין לו מזכיותיו. אמר רבי חנין: מאי קראה? – "קטונתי מכל החסדים ומכל האמת".⁴

מסכת תענית דף כ עמוד ב – נס שנעשה מנכה מזכיות

רב הונא היה לו יין בבית רעוע ורצה לפנותו משם.⁵ הכניס לשם את רב אדא בר אהבה ומשך אותו בשמועה (דברי תורה) עד שפינוהו. אחר שיצא משם (רב אדא) נפל הבית. הרגיש רב אדא בר אהבה והקפיד. סבר לה כי הא דאמר רבי ינאי: לעולם אל יעמוד אדם במקום סכנה ויאמר עושין לי נס, שמא אין עושין לו נס, ואם תימצא לומר עושין לו נס - מנכין לו מזכיותיו. אמר רב חנן: מאי קרא - דכתיב: "קטונתי מכל החסדים ומכל האמת".⁶

רש"י בראשית לב יא פרשת וישלח – שמא נתלכלכתי בחטא

קטונתי מכל החסדים - נתמעטו זכויותי על ידי החסדים והאמת שעשית עמי. לכך אני ירא, שמא משהבטחתי נתלכלכתי בחטא ויגרום לי להימסר ביד עשו: ומכל האמת - אמיתת דבריך, ששמרת לי כל ההבטחות שהבטחתי.⁷

¹ לאחר ששבו אליו המלאכים הראשונים ששלח יעקב לעשו עם המידע שעשו בא לקראתו עם ארבע מאות איש, ולא קיבל כך משתמע את מסר הפיוס הראשון של יעקב: "ואַשְׁלַחָהּ לְהַגִּיד לְאָדֹנִי לְמַצָּא חֵן בְּעֵינָיֶךָ", התחיל יעקב ירא מאחיו והחל במשולש הכנות: תפילה, דורון, מלחמה (רש"י ומדרשים). ראש לכולם: תפילה, בה מזכיר יעקב לקב"ה את ציוויו לחזור לארץ ואת הבטחותיו: "וְהָיָה אֲנֹכִי עִמָּךְ וְשִׁמְרָתֶיךָ כָּל אֲשֶׁר תִּלְךְ וְהִשְׁבַּתִּיךָ אֶל הָאָדָמָה הַזֹּאת וכו'": יעקב מתחנן: "הצילני נא" ובה בעת גם אומר: "קטונתי מכל החסדים ומכל האמת". גם בעלי המסורה שקשרו את הטעם אזלא גרש המתנגן ומסתלסל למילה (ובשיטות אחרות מנוגן טעם רביעה), ביקשו להגדיל ולהעצים את "קטונתי" זה, עליו נבקש הפעם להרחיב.

² מי שגם מכריז על קטנותו כלפי שמים הוא שלמה המלך בעת שבא לזבוח בבמה בגבעון, לאחר שהומלך ולפני שבנה את בית המקדש. וכבר קדם לו שאול שהקטין עצמו כשהתבשר על המלוכה: "וַיַּעַן שְׁאוּל וַיֹּאמֶר הָלוֹא בֶן יִמִּי אֲנִי מְקַטְנִי שְׁבָטִי יִשְׂרָאֵל וּמִשְׁפַּחְתִּי הַצַּעֲרָה מִכָּל מִשְׁפָּחוֹת שְׁבָטֵי בְנֵי־יִשְׂרָאֵל וְלָמָּה דִּבַּרְתָּ אֵלַי כְּדָבָר הַזֶּה" (שמואל א ט כא). (ואח"כ נוזף בו שמואל במלחמת עמלק: "וַיֹּאמֶר שְׁמוּאֵל הָלוֹא אִם קָטָן אַתָּה בְּעֵינַי רֹאשׁ שְׁבָטֵי יִשְׂרָאֵל אַתָּה וּמִשְׁפַּחְךָ ה' לְמַלְכְּךָ עַל יִשְׂרָאֵל" (שמואל א טו יז)). אבל זה של שאול הוא כלפי העם ולמלך אסור למחול על כבודו או לגלות חולשה ואילו יעקב ושלמה זה כלפי שמיא.

³ ר' ינאי בדק את המעבורת (במקום אחר את הגשר) ורק אחרי שווידא שהיא תקינה, עלה עליה. בעקבות המשנה: "על שלוש עבירות נשים מתות בשעת לידתן", דנה הגמרא שם בסכנות הצפויות לגברים (שמצויים יותר בדרכים) וקובעת שגשרים ומעבורות ודומיהם, הם סכנה. לאחר שהגמרא מביאה איך רב נהג במעבורת ואיך שמואל נהג, מובאת גם הנהגתו של ר' ינאי. ובגמרא כתובות קיב ע"א רבי יזרא שכל כך השתוקק להגיע לארץ "לא אשכח מברא למעבר, נקט במצרא וקעבר".

⁴ אגב השימוש בפסוק מפרשתנו, למדנו שר' חנין מבין ש"קטונתי" של יעקב הוא שקטנו (נגרעו) זכויותיו עקב כל הטובה שנעשתה לו עד היום. טובה זו, הנחשבת כ"נס", היא החסד והאמת שעשה לו הקב"ה בעשרים שנותיו בבית לבן, ששרד אותן ויצא עם נשותיו ובניו מחרן בשלום, והעביר קו גבול בינו ובין לבן וכו'. אין זה בהכרח "נס" במובן של מעשה פלאי, אלא טובה גדולה וחסד רב שניתן לו. ראו שם בהמשך הגמרא דבר דומה לגבי חולה שרפוי מותנה בניכוי מזכיותיו: "אמר רב יצחק בריה דרב יהודה: לעולם יבקש אדם רחמים שלא יחלה, שאם יחלה - אומרים לו: הבא זכות והיפטר. אמר מר עוקבא: מאי קראה - כי יפול הנופל ממנו - ממנו להביא ראיה" (וליהפטר בכך מהמחלה). יעקב חשש שכבר מיצה את 'בנק זכויותיו' ואין לו עוד זכויות שיעמדו לצידו ויצילוהו מעשו. ואם יש עוד לו עדיין מספיק זכויות שבזכותן ייחלץ כעת מצרה, הם ינוכו לו ולא יעמדו לצדו בעתיד (עולם הבא?).

⁵ ופחד שהבית ייפול עליו בשעת הפינוי או טרם שהספיק לפנות את כל היין.

⁶ הנה אזכור נוסף בתלמוד הבבלי של דברי ר' ינאי שלא יכניס אדם את עצמו למקום או מצב מסוכנים "שמא אין עושין לו נס". ואם עושין לו נס, הדבר גורע מזכויותיו. ראו בהמשך הגמרא שם, כא ע"א הסיפור על נחום איש גמזו שהיה חולה קשה ונתון בבית רעוע: "בקשו תלמידיו לפנות מיטתו ואחר כך לפנות את הכלים. אמר להם: בני, פנו את הכלים ואחר כך פנו את מיטתי. שמובטח לכם שכל זמן שאני בבית - אין הבית נופל. פינו את הכלים ואחר כך פנו את מטתי, ונפל הבית". אלא שנחום איש גמזו היה "מלומד בניסים" ואין זה להלכה. ולכן הקפיד ר' אדא על ר' הונא שניצל את זכויותיו וכפה עליו להזדקק לניסים (בשביל להציל את יינו). שוב חזרנו לדברי יעקב: "קטונתי מכל החסדים ומכל האמת", כפי שראינו גם בגמרא שבת לעיל. ראו עוד בשיר השירים רבה ח ה שמי שהיה במקום סכנה וניצל הוא כמי שנולד מחדש (ברייה חדשה). ואגב שתי גמרות אלה, נראה שקבלנו תשובה לשאלתנו מדוע ציפה אברהם לקבל ייסורים לאחר העקידה. ראו דברינו [מה לאיוב בפרשת השבוע](#) בפרשת וירא.

⁷ רש"י לכאורה מאמץ את שיטת הגמרא לעיל, אבל בשני אופנים שונים אפשריים. האחד, שאין זו מקבילה מדויקת - חסדים אינם נס ויעקב לא הכניס עצמו בסכנה. רש"י משתמש ברעיון של ר' ינאי בגמרא שבת ותענית לעיל, אבל הולך צעד נוסף וסובר שגם

רמב"ן בראשית פרק לב פסוק יא – קטונתי מהיות ראוי, איני כדאי

קטונתי מכל החסדים ומכל האמת - נתמעטו זכויותי על ידי חסדים ואמת שעשית עמי, לכך אני ירא שמא משהבטחתי נתקלקלתי בחטא ויגרום לי להימסר ביד עשו, לשון רש"י. ואיננו נכון בלשון הכתוב.⁸ ועוד, כי אמר אחרי כן: "ואתה אמרת היטב איטיב עמך ושמתי את זרעך כחול היס", ומה יועיל הביטחון ההוא אם גרם החטא אחר כך?⁹ ועוד, כי יעקב הזכיר שתי הבטחות שהבטיחו הקב"ה: בבית אל ובחרן. ואמר תחילה מה שנאמר לו בחרן: "ה' האומר אלי שוב לארצך ולמולדתך ואיטיבה עמך", והוא שנאמר לו בצאתו מבית לבן (לעיל לא ג) "שוב אל ארץ אבותיך ולמולדתך ואהיה עמך". והנה אחרי כן לא היטיב לו בכל החסדים ובכל האמת האלה, שיתמעטו זכויותי על ידיהם.¹⁰

אבל "קטונתי" לומר כי קטון הוא מהיותו ראוי לכל החסדים שעשה עמו, וכן: "מי יקום יעקב כי קטון הוא" (עמוס ז) - מהיותו יכול לסבול כל הנגזר עליו.¹¹ וכן אמרו בבראשית רבה (עו ח): "קטונתי, רבי אבא אמר: איני כדאי". והחסדים הם הטובות שעשה עמו בלא נדר, והאמת הטובה אשר הבטיחו ואימת לו הבטחתו. יאמר שאיננו ראוי שיבטיחנו ויעשה לו אותן טובות שהבטיחו בהן, ולא לטובות אחרות רבות שעשה עמו.¹²

בראשית רבה עו ה פרשת וישלח – איני כדאי, כדאי אני

קטונתי מכל החסדים – אמר ר' אבא בר כהנא: איני כדאי. ר' לוי אמר: כדאי אני, אבל קטונתי מכל החסדים וגו'.¹³

רשב"ם בראשית פרק לב פסוק יא – עדיין לא קיימתי נדרי

קטונתי מכל - מלהיות לי כל החסדים וגו'. וכן: "קטן מהכיל את העולה ואת השלמים" (מלכים א ח סד).¹⁴ ולפי שעשית לי חסדים ואמת יותר מן הראוי לי, ואני עדיין לא קיימתי נדרי ולא עבדתיך כראוי. לכך אני ירא, אעפ"י

במקרה כמו של יעקב, מנכים לאדם מזכויותיו. אפשרות אחרת היא שרש"י סבור שיש כאן מקבילה מדויקת. החסדים הם מעין נס וגם יעקב הכניס עצמו בסכנה, עקב מעשיו שגרמו לו לברוח לחרן ועקב עמידתו הגאה מול לבן ובניו. רש"י מפרש לנו מהו "כל האמת" – קיום ההבטחות בחזון סולם יעקב, אבל לא מפרש לנו מה הם "החסדים" ומשאיר לנו לסבור מה הם, בהתאם לשתי האפשרויות הנ"ל. ואחרי כל זה, כנראה לא נחה דעתו של רש"י והוא מוסיף גם את הסיבה "שמא משהבטחתי נתלכלכתי בחטא". ולהלן נראה עוד דרשות במוטיב זה שנקרא "שמא יגרום החטא", עליו הרחבנו בדברינו [אין הבטחה לצדיק בעולם הזה](#) בפרשת ויצא. וקהלת אמר: "כי אדם אין צדיק בָּאָרֶץ אֲשֶׁר יִעֲשֶׂה טוֹב וְלֹא יִקָּטָא".

⁸ משום ש"קטונתי" מדבר על האדם עצמו ולא על זכויותיו או חובותיו. כך נראה להבין את דברי רמב"ן אלה. ורש"י יאמר: היא הנותנת, ניכוי זכויותיו של האדם, מקטינות את ערכו ועצמיותו.

⁹ כאן יכול רש"י לענות בפשטות שזו בדיוק הסיבה שהוא הוסיף את עניין החשש מחטא: "שמא משהבטחתי נתלכלכתי בחטא" ולא הסתפק בניכוי הזכויות עפ"י הגמרא. ותוספת המילים של יעקב: "ואתה אמרת היטב איטיב עמך ושמתי את זרעך כחול היס" איננו עניין של ביטחון, אלא המשך תפילתו של יעקב ובקשתו להצלה מידי עשו ע"י אזכור ההבטחה להטבה ולזרע בר קיימא.

¹⁰ רמב"ן טוען שאחרי ההבטחה בבית אל, בצאתו של יעקב לחרן, אכן באו עליו חסדים ואמת שאולי גרעו מזכויותיו (אולי גם כעונש על מה שעשה לאביו ולאחיו). אבל אחרי הקריאה של הקב"ה אליו לצאת מחרן ולשוב לארץ אבותיו, אלו חסדים ואמת נעשו ליעקב שיגרמו למיעוט זכויותיו? נראה שגם כאן יכול רש"י לענות תשובה פשוטה וכפולה. ראשית, לכן הוספת את "שמא נתלכלכתי בחטא". די לנו במעשה גניבת התרפים ע"י רחל ובקללה שקילל אותה יעקב בשוגג. ראו על כך בבראשית רבה עד ד. שנית, חסד גדול נעשה ליעקב שהצליח להיפרד בשלום מלבן ולהציב גבול וגלעד בינו לבינו. ראו בדברינו [הברית עם לבן – ארם](#) בפרשת ויצא.

¹¹ ראו שני הפסוקים שם בעמוד פסוק ז: "וְאָמַר אֲדֹנָי ה' סֶלַח נָא מִי יָקוּם יַעֲקֹב כִּי קָטָן הוּא" (פסוק ב), "וְאָמַר אֲדֹנָי ה' חַדֵּל נָא מִי יָקוּם יַעֲקֹב כִּי קָטָן הוּא" (פסוק ה). כבר האריכו המפרשים שם על החזרה של "סלח נא" מול "חדל נא" ועל פ' שניהם במשמעות שיעקב הוא חלש ודל, בעקבות מכת הארבה שם, ולא ברור איך רמב"ן מוצא מכאן ראיה לפירוש שקטונתי הוא שאינו ראוי. ראו פרשני המקרא שם.

¹² "קטונתי" בשיטת רמב"ן הוא "איני כדאי". "איני כדאי וראוי לכך", אומר שליח הציבור בתפילת הנני העני ממעש לפני תפילת מוסף בימים נוראים. בכך מצטרף רמב"ן לפירוש רס"ג: "קטונתי – קטן אני ופחות מלהיות ראוי וזכאי לכל החסדים אשר עשית". ובמשמעת, גם איני ראוי לחסדים שאני מבקש ממך שתעשה עמדי עוד. כך נראה גם מפירוש רד"ק: "איני שואל ממך לפי מעשי כי ידעתי כי אני קטן ונבזה מעשות עמי כל החסדים וכו'". בנתיב זה צועדים גם פרשנים מאוחרים לרמב"ן, כגון ספורנו, שמדגיש שהגם שאין הוא ראוי, יעקב מבקש שבכ"ז, יעשה איתו חסד, ואלה דבריו: "קטנתי מכל החסדים. לא הייתי ראוי לכל אותם החסדים: ומכל האמת - הטוב שעשית עמדי בזכות אבותי ובאותו הדרך שעשית עמדי לפניך משורת הדין אני מבקש שתצילני וכו'".

¹³ זהו מדרש בראשית רבה שרמב"ן מסתמך עליו והרי לנו עוד 'מחלוקת ענקים', רש"י ורמב"ן שישודו כבר במדרשים. הפעם רש"י עם הגמרות בשבת ובתענית – עם שיטת ר' ינאי של 'ניכוי זכויות', מול רמב"ן וסיעתו עם בראשית רבה של 'איני כדאי' או 'ראוי'. ויש לשים לב לשיטת ר' לוי בבראשית רבה שרמב"ן לא מביא: "ר' לוי אמר: כדאי אני, אבל קטונתי מכל החסדים ומכל האמת". לפי שיטה זו, יעקב הירא מעשו, יעקב שצר לו עד מאד, עומד בתפילתו בראש מורם ואינו בוש לומר: כדאי אני! אבל גם - קטונתי! צניעות וענווה שבאים מעמדה של זכות וצדקת הדרך. עברתי כל מה שעברתי, אומר יעקב, "עם לבן גרתי" ושמרתי על אישיותי, על משפחתי וזהותי והנה אני חוזר לבית אבי במצוות הקב"ה. כדאי אני! אבל בה בעת גם: "קטונתי". אני מכיר בערך עצמי.

¹⁴ בעת חנוכת מקדש שלמה כאשר מזבח הנחושת לא יכול להכיל את הכמות הגדולה של הקרבנות שהוקרבו עליו. לא ברור מדוע נזקק רשב"ם דווקא להשוואה זו, ראו פירוש מהרש"א על הגמרא הנ"ל במסכת שבת לב ע"א: "מילת קטנתי הוא מאמר הכמות בכל מקום. אבל נתמעטו זכויותי, הוא באיכות". נראה שרשב"ם רוצה להדגיש את הרגשתו הפנימית של יעקב מול כל השפע שניתן לו.

שהבטחתי שאינך דן את האדם אלא לפי מעשיו, כמו שמצינו בחזקיה שאמר לו הנביא: "מת אתה ולא תחיה" (מלכים ב כ א), ואחר כך בתפילת חזקיהו הוסיף הקב"ה על ימיו חמש עשרה שנה.¹⁵

מדרש אגדה (בובר) בראשית לב יא פרשת וישלח – שמא יגרום החטא

קטונתי מכל החסדים. התחיל ממעט עצמו והיה מתיירא שמא יגרום החטא.¹⁶

שכל טוב (בובר) בראשית לב יא פרשת וישלח – החסדים גדולים ואני קטן

קטנתי מכל החסדים. כלומר החסדים והאמת שגמלתני להשיב לי כפועלי, הרי הן גדולין ומרובין ואני קטן ואיני כדאי להשתלם חסד כל כך.¹⁷

ספרא שמיני - מכילתא דמילואים – צידוק הדין

נכנס משה אצלו והיה מפיסו אמר לו: אהרן אחי, מסיני נאמר לי עתיד אני לקדש את הבית הזה באדם גדול אני מקדשו. הייתי סבור או בי או בך הבית מתקדש, עכשיו נמצאו בניך גדולים ממני וממך שבהם הבית נתקדש. כיון ששמע אהרן כך צדק עליו את הדין.¹⁸ ... ולמודים צדיקים שמצדיקים עליהם את הדין. אברהם צידק עליו את הדין, שנאמר: "ואנכי עפר ואפר" (בראשית יח כז). יעקב צידק עליו את הדין, שנאמר: "קטנתי מכל החסדים ומכל האמת אשר עשית את עבדך". דוד צידק עליו את הדין, שנאמר: "הִבְאִישׁוּ נַמְקוּ תַּבּוּרְתִּי מִפְּנֵי אֱוִלְתִּי" (תהלים לח ו).¹⁹

מדרש תנחומא (בובר) פרשת וישלח סימן טז – עונש על אמירת "קטונתי"

דבר אחר: "ותצא דינה". ומן חטייא שאמר יעקב: "קטנתי מכל החסדים" (בראשית לב יא). אמר ר' אחא: האכלתי את אבותיך ממעשיהם ואתה אומר קטנתי? א"ל הקב"ה: יעקב, בצדקתך עשיתי לך כל הנסים הללו שאתה אומר קטנתי. אלא הרי היא יוצאה ותעמוד לך זכותך, ותצא דינה.²⁰

¹⁵ הכמות הופכת לאיכות ומהות ונראה שרשב"ם סולל כאן דרך ייחודית משלו. לא כרש"י סבו של ניכוי זכויות, וגם לא כרמב"ן למרות שהוא משתמש בלשון "ראוי" שמצויה גם ברמב"ן. רשב"ם לא נוקט בלשון "איני ראוי" (או "כדאי") כרמב"ן, אלא בלשון: "יותר מן הראוי לי", ולכן חשוב ההיבט הכמותי. ומכאן גם הלשון "כראוי", שלנוכח השפע שקיבל מרגיש יעקב שהוא עדיין לא החזיר לקב"ה כגמולו ולא עבדו "כראוי". סיום דברי רשב"ם: "אעפ"י שהבטחתי שאינך דן את האדם אלא לפי מעשיו", וההשוואה עם חזקיהו המלך, יוצרים אולי קשר עם שיטת ר' לוי בבראשית רבה לעיל. על פי מעשיו, ראוי היה יעקב להינצל ולעבור בשלום את המפגש עם עשו. אין ליעקב במה להתבייש. ראוי וכדאי הוא. בוודאי לא "קטן ונבזה" כפירוש רד"ק לעיל (הערה 12). אך בה בעת גם חש יעקב שהוא קיבל הרבה, אולי הרבה יותר ממה שמגיע לו. ועל כך הוא אומר בצניעות: "קטונתי". בדומה לחזקיהו (לא בדיוק) שכאשר ישעיהו מבשר לו שלא יחיה ממחלתו הוא פונה בתפילה בראש מורם ודורש את מה שמגיע לו לפי מעשיו ואכן נענה. כך גם יעקב. נראה שהחיבור של פירוש זה של רשב"ם עם דברי ר' לוי בבראשית רבה מציג גישה של תפילה ממקום בוטח וכונה כלפי הקב"ה, ללא נמיכות קומה, או התרפסות שלא במקומם. ראו דברינו [אל נא רפא נא לה](#) בפרשת בהעלותך וכן [הטיחו דברים כלפי מעלה](#) בפרשת שלח לך על תפילות ללא כחל ושרק כלפי שמיא. ראו גם דברינו [חלילה לך מעשות כדבר הזה](#) בפרשת וירא ומאמר חז"ל שם: "יודעין הן הנביאים שאלוהן אמיתי ואינן מחניפין לו". עוד, במים אחרונים.

¹⁶ מדרש זה מחזיר אותנו לפירוש רש"י לעיל, לחלק השני בדבריו המוסיף את החשש מהחטא: "שמא משהבטחתי נתלכלכתי בחטא יגרום לי להימסר ביד עשו". בקריאה שנייה, אפשר שרש"י פשוט משלב את הגמרות בשבת ותענית על ניכוי הזכויות עם מדרש זה המקשר את "קטונתי" עם "שמא יגרום החטא". רש"י צריך את שני ההסברים האלה כדי שהערוך על דברי רמב"ן בהערה 10 לעיל. כך או כך, שמא יגרום החטא הוא נושא בפני עצמו עליו הרחבנו בדברינו [אין הבטחה לצדיק בעולם הזה](#) בפרשת ויצא ובדברינו [ויהי בדרך במלון](#) בפרשת שמות. ראו שם גם הביטוי: "הרבה קטיגורין יעמדו מכאן ועד גיחון".

¹⁷ מדרש/פירוש זה יכול להצטרף לשיטת רמב"ן ור' אבא בר כהנא בבראשית רבה, ולו רק בשל השימוש במילים "איני כדאי". אך העצמת הפער בין החסדים והאמת שנגמלו ליעקב ובין מעשיו "ואני קטן", מאפשרת לצרף מדרש/פירוש זה גם לשיטתו של רשב"ם ור' לוי בבראשית רבה. ראו פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) על הפסוק: "קטנתי מכל החסדים ומכל האמת. האמת ישיב לאדם כפועלו, חסד לגמול לו לטובה שלא כמעשיו". "קטונתי" הוא על החסדים, על הריבוי, על לפני משורת הדין, לא על האמת. וכבר אמר מיכה הנביא (ז): "תתן אמת ליעקב, חסד לאברהם".

¹⁸ ראו דברינו וידום אהרון בפרשת שמיני.

¹⁹ מדרש זה, בפרשת שמיני, מות נדב ואביהו, משבח את אהרון ששמע את דברי משה ושתק, ורואה בכך מעשה של צידוק הדין. אך במטרה להראות שצידוק הדין הוא מעשה אופייני לצדיקים: "למודים צדיקים שמצדיקים עליהם את הדין", ואגב נתינת הסבר שונה למשמעות אחרת של המילה צדיק, ניטלת בכורת צידוק הדין מאהרון וניתנת לאבות. מנגד ניתן לטעון שבשניהם, אברהם בתפילתו על סדום (בראשית יח כז) ויעקב בתפילת "קטונתי" בפרשתנו, אין זה צידוק הדין במשמעות של קבלה והשלמה עם אסון שאירע. אהרון שיכל שני בנים, גם דוד שיכל את בנו הראשון מבת שבע (שמואל ב פרק יב) ונענש ב"ארבעה וחמישה": מות הילד, אבשלום, אמנון ותמר (יומא כב ע"ב, מדרש תהלים פרק ג). אבל מה לאברהם בסדום וליעקב בפרשתנו ולצידוק הדין? האם המדרש רומז שיעקב כבר השלים עם "פן יבוא והכני אם על בנים"? (ואברהם הבין לבסוף שלא יוכל להציל את סדום ולמנוע את הפיכתה ונפגם תוארו "אב המון גויים"?). נבקש את עזרת הציבור בפענוח מדרש זה.

²⁰ מעניין לעניין בפרשתנו. ממפגש יעקב ועשו למעשה דינה, עליו הרחבנו בדברינו [צלולה הייתה החבית ועכרתם אותה](#). בין שלל המדרשים המגנים את מעשה דינה, עומד מדרש זה כמגדלור בודד וטוען שיציאת דינה וכל מעשה שכם הם תגובה ל"קטונתי" של

ספרי דברים פרשת ואתחנן פסקא לב – הודיה והכרת הטוב

רבי מאיר אומר: הרי הוא אומר: "ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך" - אהבהו בכל לבבך כאברהם אביך, כענין שנאמר: "זרע אברהם אוהבי" (ישעיה מא ח). "ובכל נפשך" - כיצחק שעקד עצמו על גבי המזבח ... "ובכל מאדך" - הוי מודה לו כיעקב אביך, שנאמר: "קטנתי מכל החסדים ומכל האמת אשר עשית את עבדך כי במקלי עברתי את הירדן הזה ועתה הייתי לשני מחנות" (בראשית לב יא).²¹

בראשית רבה (תיאודור-אלבק) כ"ו פרשה צה ט – ביני לבינך, קטונתי²²

"וויאמר יעקב אל פרעה ימי שני וגו' מעט ורעים" - אמר ר' אבא בר כהנא: ביני לבינך: "קטונתי" (בראשית לב יא), ביני לבין אחרים: "מעט ורעים היו ימי שני חיי".²³

מדרש תהלים (שוחר טוב; בובר) מזמור קיח – קטונתי לדורות

"ויאמר נא ישראל כי לעולם חסדו". אין נאה מן האדם לומר על עצמו שהוא טוב, אלא אם יהיו אחרים מעידים בו. ומי מעיד בהקב"ה?²⁴ ישראל, לכך: "ויאמר נא ישראל כי לעולם חסדו". דבר אחר: יאמר נא ישראל. אמרו להקב"ה: מי יודה לך? אמר להם הקב"ה: יאמר נא ישראל החסד שעשיתי עמו,²⁵ לא ליום ולא לשנה אלא לעולם, שנאמר: "קטנתי מכל החסדים ומכל האמת אשר עשית את עבדך" (בראשית לב יא), אמרו לו: וכמה חסדים עשה עמך? אמר להם: אין להם קצבה, אלא: "האלהים הרועה אותי מעודי עד היום הזה" (בראשית מח טו).²⁶

יעקב. מדרש זה גם עומד כמגדלור מול כל הדעות שראינו עד כאן. לא קטונתי של ניכוי זכויות, לא קטונתי של איני ראוי, של רוב טובה לעומת המעשים (שראויים כשלעצמם), ובוודאי לא קטונתי של צידוק הדין. אלא ביקורת על עצם אמירת "קטונתי", בדומה לביקורת על יעקב שמתרפס לפני עשו (ראו מדרשים ברוח זו בדברינו [אדוני עשו עבד יעקב](#) בפרשה זו). למה תאמר יעקב ותדבר ישראל "קטונתי"? מגיע לך, אל תקטין את עצמך! בחסד ובאמת אתה בא כראוי וכדאי למעשיך. וכי לא נתתי גם לאבותיך אברהם ויצחק כגמול מעשיהם? עכשיו, במעשה דינה אמנם תאכל קצת ממעשיך וזכויותיך, אך גם כאן תעמוד לך (לה? זכותך ותצא ממעשה זה פחות או יותר בשלום. ראו סיום פרשת דינה בפסוקים: "ויסעו ויהי חתת אלהים על הערים אשר סביבותיהם ולא רדפו אחרי בני יעקב: ויבא יעקב לזה אשר בארץ כנען הוא בית אל הוא וכל העם אשר עמו" (בראשית לה ה-ו). בין כך ובין כך, נראה שמדרש יוצא דופן זה יכול לשמש מקור למשפט הידוע: אתה לא מספיק גדול בשביל להקטין את עצמך.

²¹ ואחרי כל המדרשים (בסדר שבחרנו להביא), בא מדרש זה ואומר: קראו את הפסוק עד הסוף ובשלימותו ותראו שהוא פסוק של הודיה. הוא אמנם פותח ב"קטונתי", אבל מסיים בשבח והודיה לקב"ה - בהשוואה כיצד לפני עשרים שנה עבר יעקב את הירדן ממערב למזרח במנוסתו מפני עשו אחיו, וכעת הוא עובר את הירדן ממזרח חזרה למערב לארץ אבותיו, ברכוש גדול ובשני מחנות. ראו איך המדרש מתייחס לאזכור שני המחנות, אשר מופיע תחילה בפסוק ח כטקטיקה של הצלה: "אם יבוא עשו את המחנה האחת והיכהו והיה המחנה הנשאר לפליטה", ואילו בפסוק יא, הפסוק שלנו, הוא במשמעות של רכוש גדול! לצד הפחד מעשו יש גם הודיה והכרת הטוב. דואליות זו מרומזת גם בפסוק מקריאת שמע שהוא דורש: "בכל מאדך" שמשוין ליעקב. ראו מסכת ברכות פרק ט משנה ה: "חייב אדם לברך על הרעה כשם שהוא מברך על הטובה, שנאמר: (דברים ו) ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאדך. בכל לבבך - בשני יצריך ביצר טוב וביצר רע. ובכל נפשך - אפילו הוא נוטל את נפשך. ובכל מאדך - בכל ממונך. דבר אחר: בכל מאדך - בכל מדה ומדה שהוא מודד לך הוי מודה לו במאד מאד". יעקב מודה "בכל מידה ומידה", גם "בכל ממונך" והחיל שעשה בחרו, גם במידת הטוב אם תבוא וגם חו"ח במידת הרע אם יבוא עשו והכהו אם על בנים.

²² כ"ו – כתב יד וואטיקאנא. ראו עמוד 1233 במהדורה בראשית רבה של אלבק (שלם, ירושלים תשנ"ו).

²³ כבר הרחבנו לדון במדרש זה בדברינו [מעט ורעים היו ימי שני חיי](#) בפרשת ויגש, וכאן רק נביא את הקשור לעניינינו. בסוף הסיפור הקשה של יוסף ואחיו, כאשר יעקב רצון ושוב, גם אם שמח בראיית יוסף כשהוא חי ומושל בארץ מצרים; כאשר יעקב מתקרב לסוף ימיו, הוא ניצל לפני פרעה ומסכם את מסכת חייו במילים הקשות: "מעט ורעים היו ימי שני חיי". אחרי תלאות חרן ולבן הוא אומר: "קטונתי מכל החסדים ומכל האמת" ואילו אחרי תלאות ארץ כנען ובמבט מסכם יותר הוא אומר: "מעט ורעים היו ימי שני חיי". בפשטות, אכן השתנו הדברים. בפרט מפרשת וישב בה ביקש יעקב לישוב סוף סוף בשלווה וקפץ עליו ריב בניו ורוגזם. אבל ר' אבא בר כהנא מציע להבחין בין מה שיעקב אומר "לאחרים" ובין מה שהוא אומר לקב"ה. לאחרים הוא אומר: "מעט ורעים", אבל לקב"ה הוא מכיר בטובה ואומר "קטונתי מכל החסדים ... אשר עשית את עבדך". גם בסוף ימיו. אבל חכמים אחרים לא סולחים ליעקב על אמירה זו בסוף ימיו, גם אם היא נאמרת "לאחרים" - לפרעה, משום שנראית כאילו מבטלת את אמירת "קטונתי" של פרשתנו. ומסכם שם המדרש: "אמר ר' שמעון בן יוחי: לפי שקרא (יעקב) תיגר בשלושים ושלש תיביות לפיך נמנע מחייו שלושים ושלש שנה".

²⁴ מי יגיד דבר טוב על הקב"ה? שהרי אין זה נאה לאף אחד לשבח את עצמו.

²⁵ פה עושה המדרש מעבר 'שקט' מישאל במובן הרחב: עם ישראל, כנסת ישראל, ליעקב ישראל אבי האומה, האדם הפרטי. ישראל כאומה המודה לקב"ה, שורשיה הם יעקב ישראל שהודה כאדם פרטי (אך גם כראש השבט ממנו נוסד העם).

²⁶ והמשכו: "המלאך הגואל אותי מכל רע וכו'", שמלמדים כל ילד לומר לפני השינה. ואולי צריכים באמת להתחיל פסוק אחד קודם, באלהים הרועה אותי כמו במדרש זה. ראו בדברינו [האלהים הרועה אותי – המלאך הגואל אותי](#), בפרשת ויחי. לעניינינו, בחרנו לסיים במדרש זה משום שהוא 'מתקן' במובן מסוים את דבריו הקשים של יעקב במדרש הקודם: "מעט ורעים היו ימי שני חיי". לבניו אומר יעקב: "האלהים הרועה אותי המלאך הגואל אותי". סיבה שנייה שבחרנו במדרש זה לסיום הוא ההחלה הרחבה שהוא עושה לפסוק: "קטונתי מכל החסדים ומכל האמת וכו'". לא עוד פסוק לשעתו, למפגש יעקב ועשו, אלא פסוק לדורות. לא פסוק שאמר יעקב ישראל האדם המסוים, אלא פסוק שהמדרש שם בפי עם ישראל לדורותיו. בכל דור ודור צריכים בני יעקב לומר, בכל מידה ומידה, בכל מצב ומצב: קטונתי מכל החסדים ומכל האמת אשר אתה עושה עמנו, כל יום, כל שנה, לעולם. מעין תפילת נשמת כל חי. וזהו "ויאמר נא ישראל כי לעולם חסדו".

שבת שלום מחלקי המים

מים אחרונים: קטונו מלסקור את כל הפירושים והמדרשים למילה הייחודית "קטונתי" שבפרשתנו. אך גם בסקירה זו מצאנו דעות קוטביות ומגוונות ביותר: קטונתי של ניכוי זכויות, קטונתי של איני ראוי או כדאי, קטונתי של ענווה ואדרבא – ראוי אני וכדאי, קטונתי שמא יגרום החטא, קטונתי של צידוק הדין, קטונתי של הודיה, תוכחה ליעקב על שאמר קטונתי, קטונתי כצו לדורות לבני יעקב ועוד. שערי פירוש ומדרש וטעמים לעולם אינם מתקטנים ופתוחים תמיד לרווחה.

ומכל ההסברים אהבנו את דברי ר' לוי בבראשית רבה שיש בהם איזון של ענווה והצטנעות לצד הכרת האדם בערך עצמו. ראו גם תנחומא לעיל המקשר את קטונתי עם מעשה דינה. זו עמדה דתית המשלבת אמונה ובטחון – בה' ובאדם. צניעות וענווה קיצוניים גם הם לא תמיד רצויים (ובניגוד מה לדברי רמב"ם שבמידת הענווה, אין דרך אמצעית). אפשר להשוות עמדה זו עם הפסוקים הנפלאים הסותרים-משלימים של תהלים פרק ח: "מִה אֶנוֹשׁ כִּי תִזְכְּרֵנוּ וְכֵן אָדָם כִּי תִפְקְדֵנוּ: וְתַחֲסֶרְהוּ מַעַט מַאֲלֵהִים וְכָבוֹד וְהָדָר תִּעְטָרְהוּ: תִּמְשָׁלְהוּ בְּמַעֲשֵׂי יָדֶיךָ כֹּל שֶׁתָּה תַּחַת רַגְלֵי" ומשלימים אותם המדרשים בבראשית רבה פרשה ח, ראו שם. ראוי - אבל קטונתי. מה אנוש כי תזכרנו – ותחסרהו מעט מאלהים.

בעלי המסורה קשרו למילה קטונתי טעם מתנגן מיוחד. לפי שיטות מסוימות זה טעם אזלא גרש המסתלסל, ולפי שיטות אחרות, טעם רביעה. יש אומרים שזו האבחנה המוסיקלית בין קטונתי שאכן מקטין את עצמו (טעם אזלא גרש) ובין קטונתי שנאמר בראש לא כנוע שיודע את ערכו (טעם רביעה). ובשם הגר"א ששאלו אותו האם לקיים שמינית שבשמינית של גאווה שמותר לתלמיד חכם (גמרא סוטה ה ע"א), ענה: כן בוודאי, כמילה הראשונה בפסוק השמיני שבפרשה השמינית מתחילת התורה: קטונתי.